

Anomálie ve slovotvorném a tvaroslovném systému substantiv: jazyková příručka, slovník a komunikační realita

Abstrakt: Příspěvek ukazuje na několika substantivech s nestandardním paradigmatem vývojový odstup mezi tradičními českými preskriptivními příručkami či slovníky na straně jedné a komunikační realitou na straně druhé. Současně zužitkovává autorovu zkušenost s činností Ústavu pro jazyk český a představuje mechanismy využívané při tvorbě Akademického slovníku současné češtiny a Internetové jazykové příručky, které mají tento nesoulad zmírnit. Pro obě zmíněná primárně elektronická díla je zdrojem dat o jazyce především Český národní korpus. Díky tomu je posílen jejich deskriptivní ráz, aniž by to znamenalo ústupky v úsilí o jazykovou kulturu. Příspěvek tak ukazuje cestu k poznání současné češtiny jak prostřednictvím jejího lingvistického popisu, tak jejího víceméně věrného obrazu v reálné komunikaci.

Klíčová slova: substantivní flexe, desubstantivní derivace substantiv, deskriptivní lingvistika, gramatické číslo, defektivnost paradigmatu, plurale tantum, singulare tantum,

1. Úvod

Svým příspěvkem chci zúročit zkušenost ze souběžného působení v oddělení gramatiky Ústavu pro jazyk český AV ČR a v oddělení současné lexikologie a lexikografie tohoto ústavu, jež krom jiného podobu mnohaleté práce na jednodílné i čtyřdílné gramatice současné češtiny, na slovníku afixů a na nejnovějším akademickém slovníku současné češtiny. Chci tak odborné i uživatelské obci nabídnout vhled do procesů, které jsou skryty za výstupy naší týmové práce.

Při všech uvedených a dále zmiňovaných činnostech pracujeme s texty Českého národního korpusu. Podle zvolené metodologie užíváme buď

nejvyšší verzi aktuálně dostupného referenčního reprezentativního korpusu (nyní SYN2020 – 100 mil. slov), nebo (častěji) nejrozsáhlejší verzovaný korpus slučující všechny synchronní korpusy psané češtiny (nyní SYNv8 – 4,5 mld. slov, resp. SYNv12 – 5 mld. slov).

2. Singularia s ojedinělými až řídkými tvary plurálovými – typ honorace

Heslo *honorace* jsem pro vznikající *Akademický slovník současné češtiny* (ASSČ)¹ zpracovával jako jedno z mnoha z abecedního úseku, který mi byl přidělen. Nezbytnost jeho lexikografického pojednání vyplynula z metodologických kritérií, zejména z frekvence a rovnoměrnosti zastoupení v čase a v komunikačních sférách (podrobněji Šemelík, Lišková, Křivan 2020). Mým úkolem bylo krom významové explikace, podpořené typickými kolokacemi, načrtnout zvláštní aspekt pragmatický, případně i gramatický.

2. 1. Jak lexém *honorace* uchopili autoři dosavadních slovníků

PSJČ²

honorace, -e f. *vyšší společenská třída, panstvo, notáblové, hodnostáři*. Vedle hlavní jizby *hostinské* byl menší, úpravnější pokoj, pro *městskou honoraci*. Jir. Tak zvaná *honorace* nechtěla za žádnou cenu dopustiti, aby byl spolek i těmto dvěma třídám občanstva [řemeslníkům a dělníkům] přístupen. Hol. Fin. *honorace směnky, šeku* a p. *čestné přijetí a výplata směnky, šeku* a p., *honorování*.

SSČ

honorace, -e ž. <l> *majetkem n. postavením nejvýznamnější osobnosti urč. měšťanské společnosti, panstvo* 2: *městská honorace smetánka*

SSJČ

honorace, -e ž. (z lat. zákl.) (zprav. v j., zast. v mn. č.) *majetkem n. postavením nejvýznamnější osobnosti urč. měšťácké společnosti; panstvo*: h. města; místní,

¹ K 1. 9. 2021 jsou zveřejněna písmena A–Č. Finalizuje se písmeno D, zjara by mělo přibýt písmeno E. V různém stadiu rozpracovanosti jsou k datu konference písmena po K. V době editace tohoto textu pro elektronickou verzi publikování (10. 6. 2024) jsou zveřejněna písmena H, CH; těsně před zveřejněním jsou písmena I, J.

² Zkratky názvů slovníků jsou objasněny v závěrečném seznamu literatury. KLA (Kartotéka lexikálního archivu) je označení pro rozhraní pro přístup k některým slovníkům.

domáci, vesnická, městská h.: postoupit (na společenském žebříčku) mezi h-i; samé malostranské h. (Ner.), přen. velká děvečka je h. mezi ženskou čeledí (Hol.);

ASCS

honore, -e ž <l> majetkem n. postavením nejvýznamnější osobnosti (a jejich rodiny) v urč. (místním) prostředí, panstvo: místní h.; patřit k honoraci

SSSJ³

honorácia -ie ž. hromad. (lat.) najvýznamnejšie osobnosti podľa spoločenského postavenia al. majetku, prominenti: miestna h.; patríť k honorácii mesta; Vieš, odteraz budem mať styky, ved' je tam samá honorácia. [Š. Čepček]; Rečto-
ra si v hierarchii dedinskej honorácie stavoala hned' vedľa farára. [L. Petrov-
ský]; iron. Pred sídlom spoločnosti s dlhým menom už s výstražným piskotom
hamovali prvé autá, nadžgané honoráciou. [P. Karvaš]

Je zřejmé, že pouze novější ASCS se v perifrázi věcného významu zbavil aluze k měšťáctví. Jen SSJČ z českých slovníků výslovně zmiňuje a jazykovým dokladem ilustruje (zvláště) chování lexému v kategorii gramatického čísla, tj. převahu singulárových tvarů, resp. zastaralost reziduálních tvarů plurálových.

Všechny slovníky odkazují k románskému původu slova *honore*. Český etymologický slovník (ČES 2001: 208) konstatuje jeho převzetí přes němčinu – „z něm. *Honoratioren* (pl.) ‚vážení (obyvatel)‘ z lat. *honorati-ores* ‚váženější k *honoratus* ‚vážený, ctěný‘“. Právě německé plurale tantum může osvětlit okrajový diachronní výskyt českého plurálu u slova projevujícího se jinak jako singulare (tantum), podobně jako synonymum *smetánka*, tj. jako označení jevu vyskytujícího se primárně v množství, označovaného však substantivními tvary čísla jednotného. Krom germánského mezikroku v procesu přejímání nachází plurál vysvětlení v synekdochickém typu relace – zde v užití označení skupiny pro jednotlivinu, v denotaci jednotlivin (dekomponovaných ze splývavého kvanta) pojmenováním náležejícím původně skupině – při současné pluralizaci názvu pro vyjádření kvanta jednotlivin (už diskontinuálního, nesplývavého); zjednodušeně – obdoba synekdochy totum pro parte. Další možností je tradiční interpretace plurálu jako druhového (oporu nachází v kolokacích *vrstvy honorací; místní politické, podnikatelské, profesní honore*).

³ SSSJ cituji, protože je pro nás při tvorbě ASSČ obsahově i metodologicky důležitým orientačním nástrojem a korektivem díky blízkosti obou jazyků a historii, kterou za sebou starší a zpracovanější SSSJ má.

2.2. Jak je lexém *honorace* pojednán v Internetové jazykové příručce (IJP)

honorace

dělení: ho-no-ra-ce

rod: ž.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád	honorace	honorace
2. pád	honorace	honorací
3. pád	honoraci	honoracím
4. pád	honoraci	honorace
5. pád	honorace	honorace
6. pád	honoraci	honoracích
7. pád	honorací	honoracemi

příklady: *městská honorace*

Příručka tedy uvádí plné paradigma bez náznaku omezení pro plurálovou část. To není překvapivé, protože singularia jsou celkově ochotnější tvořit plurálové tvary, než je tomu u pluralií s vyloučenými, nebo vzácnějšími, složitěji motivovanými tvary singulárovými.

Pro budoucno by nejspíš bylo vhodné připojit k heslu aktivní odkaz (proklik) na teoretické poučení o morfosémantické skupině jmen hromadných (kolektiv), kam lexém *honorace* náleží, a zde zvláštní chování osvětlit, popř. i s axiologickou poznámkou, které morfologické formy se považují za výchozí, preferované. Částečně tyto informace nahrazují aktivní odkazy IJP na tři z výše zastoupených slovníků, jejich jazykové doklady a meta-jazykové informace (v SSJČ). S podnětem k doplnění IJP v tomto duchu mohu oslovit kolegy z oddělení jazykové kultury, jimž správa příručky náleží.

2.3. Jak se lexém *honorace* jeví prizmatem korpusu SYNv8

celkový počet výskytů	2 309	průměrná redukováná frekvence (ARF)	1 181
z toho singulár	2 154	počet výskytů na milion pozic (i. p. m.)	0,43
plurál	155		

V celkovém počtu 2.309 výskytů najdeme (pozitivním filtrem založeným na tagu gramatického čísla) množinu 2.154 dokladů tvarů singulárových a 155 tvarů plurálových (poměr sg : pl = 14 : 1). Výrazná tvarová homonymie ovlivňuje přesnost morfologického značkování. Ta je ověřitelná kontrolou konkrétních tvarů, resp. jejich vzorku. U části tvarů bez kongruentních forem přívlastku / přísudku však zůstává mluvnické číslo nejasné. To platí i pro rozvíjené tvary s nedistinktivními formanty – *místní honorace*, *honorace se činí*). Podstatné je ovšem samo zjištění, že substantivum tvoří plurálové tvary, včetně nezaměnitelných:

gramatická kategorie	tvar slova	počet dokladů
Nsg, Gsg, Vsg, Npl, Apl, Vpl	<i>honorace</i>	1471 (z toho pl. min. 9)
Dsg, Asg, Lsg	<i>honoraci</i>	617
Isg, Gpl	<i>honorací</i>	210 (z toho pl. min. 17)
Ipl	<i>honoracemi</i>	8
Dpl	<i>honoracím</i>	3
Lpl	<i>honoracích</i>	0

*Osvojení jazyka nepomohlo prolomit sociální bariéru, která je oddělovala od **starých německojazyčných honorací**.*

*Příznačná je absence **měšťanských honorací** a svobodných povolání.*

*Získali si váhu a uznání jako učenci a vědci, mohli se těšit přízni **honorací** i šlecht.*

*Co těm **znepokojeným honoracím** odpovídáte?*

*Svým původem rozhodně nepatřil syn řezníka a měšťana v Žebráku k **honoracím**.*

*Kde návštěvu platí kraj, přidává (Zeman) i soukromé obědy či večere s **místními politickými, podnikatelskými či profesními honoracemi**.*

*Světlem letěly snímky kancléřky, která se při vítání objala s **četnými honoracemi** EU.*

*Podle dobových ohlasů **neměly městské honorace** pro jeho projekt příliš pochození.*

*Role černého služebnictva mají obstarat **autentické černošské honorace**.*

*Na Laternu se chodily dívat také **významné honorace**.*

*Jejich sociální prestiž byla nízká a až na výjimky nepronikli **mezi místní honorace**.*

*Adresa Na Baště sv. Jiří byla určena jen **pro vyšší honorace**.*

2.4. Jaké závěry vyvodit pro heslo honorace v ASSČ a jak připravit jeho návrh

Nově vznikající slovník – podobně jako předchozí lexikografická díla – nezdurazňuje v gramatickém popisu omezené tvoření části paradigma-tu singularií, ani příslušnost k morfosémantické kategorii – zde ke kolektivům (jménům hromadným).

Pro mne jako běžného uživatele jazyka bylo zachycení plurálových tvarů, a to i v textech novodobých, neusilujících o ironii, překvapením. Jak se s ním v heslové stati vypořádá? Vzhledem k nízké frekvenci jevu a jeho zjevné systémové perifernosti jsem rozhodoval mezi jeho pomínutím nebo jen naznačením poslední dokladovou větou.

ASSČ

honorace (2. j. -ce) podstatné jméno rodu ženského, někdy hanl. neoficiální skupina osobností významných společenským postavením nebo majetkem, prominenti, smetánka:

Jako šéf velkého podniku měl dostatečný příjem a patřil tak k místní honoraci. Slavnosti se účastní veškerá městská honorace, včetně šéfa policie, primáře a ředitele školy.

Podnikatelská a politická honorace s tenisovými raketami bude k vidění celý den. V Modřanech měla své nádherné letní vily v neorenesančním stylu pražská honorace. Utkání sledoval obklopen největšími místními honoracemi.

V této podobě je nyní zpracován návrh hesla v elektronické databázi Alexis, za sebou má první kontrolu supervizorem. Postupně jej budou revidovat další specialisté, navrhovat případné korektury, změny či doplnění, až dojde k posouzení redakcí slovníku, redakčním kruhem, poté bude heslo spolu s dalšími od písmene *h-* vystaveno oponentuře pracovníkům všech oddělení ÚJČ, akademické obci a veřejnosti.⁴

V databázi Alexis přitom zůstane nezveřejněná část hesla, obsahující statistické údaje a další doklady, z nichž je možno dovodit např. evaluativní příznak. Výhodou postupu, jak je nastaven, je množství objektivizačních úkonů.

⁴ Pointa k datu editace poslední verze tohoto textu: Redakce nahradila doklad užití plurálu jiným, nepříznačným dokladem singulárním (<https://www.slovnicestinny.cz/heslo/honorace/0/41825>). Uživatelům tak zůstanou řídké, ale vývojově opodstatněné, stylově nápadné plurálové tvary skryty, jakkoli je paradigma IJP bez dalšího komentáře uvádí. Heslo proto bude třeba doplnit vysvětlující poznámkou.

3. Pluralia s relativně čestnými nekodifikovanými tvary singulárovými – typ prsíčka

Intuitivně se zdá, že lexém *prsíčka* vykazuje gramatické znaky substantiv párových (souborových) i pomnožných. Pokud by tomu tak bylo, párová lexie by také měla umožňovat vyjádření jednotliviny dekomponované z páru, tj. *prsíčko*, analogicky jako *boty* – *bota*, *sirky* – *sírka*. (Ke specifikům párových objektů viz též Panevová, Ševčíková 2011, se značnou invencí k pluraliím též Veselý, Veselý 2022a, 2022b.)

3.1. Jak se lexém prsíčka jeví prostřednictvím slovníků

SSČ uvádí jen jeho tvar plurálový, stejně jako další slovníky (s odkazem na kategorii jmen pomnožných); SSJČ toto konstatování zmírňuje adverbium „zpravidla (pomnožné)“.

SSČ

prsíčka, -ček s pomn. (6. -kách) zdrob.: husí prsíčka *maso na prsní kosti*

SSJČ

prsíčka (nář. prsečka Strán.), -ček s. zprav. pomn. (6. -ách) *zdrob. k prsa 1, řidč. 2: chlapcova zapadlá p.; kuřecí, husí p. maso z vyvinutých svalů na prsní kosti; - řidč. klubající se p. (děvčat) (Bojar)*

3.2. Jak lexém prsíčka pojednává Internetová jazyková příručka

IJP uvádí pro deminutivum *prsíčka* pouze paradigma plurálové, jen s typickou kolokací, bez dalších komentářů. Pro nedeminutivní formu *prsa* předkládá paradigmatickou tabulku jen s plurálem, v komentáři i se singulárem *prs(o)*, přičemž neutrum navrhuje hodnotit jako jev hovorový. (K otázce deminutiv, deminuce a formálně-sémantické relaci vůči slovům základovým viz též Bílková 2014.)

prsíčka

dělení: pr-síč-ka

rod: s.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád		prsíčka
2. pád		prsíček
3. pád		prsíčkům
4. pád		prsíčka
5. pád		prsíčka
6. pád		prsíčkách
7. pád		prsíčky

příklady: *kuřecí prsíčka*

poznámky k heslu: pomnožné

3.3. Co o lexému *prsíčka* vypovídají texty korpusu SYNv8

Z komunikační praxe víme, že se singulárovými tvary lexému *prsíčko/-a* operujeme, a to zejména v gastronomické sféře. Korpusový nástroj Kontext reaguje na singulárové lemma *prsíčko* – autoři tedy počítají s adekvátním lexémem. Frekvenčně tvoří průkazné, nehomonymní singulárové tvary spolu s dalšími, získanými kontrolou forem homonymních, zhruba deseti-
nu dokladů (podle tagu zhruba čtvrtinu).

celkový počet výskytů	4 688	průměrná redukovaná frekvence (ARF)	1 626
z toho singulár	1 224	počet výskytů na milion pozic (i. p. m.)	0,87
plurál	3 464		

Vzhledem k tvarové homonymii nejsou ani tentokrát frekvenční údaje o gramatickém čísle podle tagu (získané uplatněním pozitivního filtru) přesné, korigovány jsou mechanickou kontrolou.

Frekvence tvarů (forem):

forma	frekvence
<i>prsíčka</i>	2657
<i>prsíček</i>	1218
<i>prsíčky</i>	388
<i>prsíčko</i>	253
<i>prsíčkách</i>	85
<i>prsíčkem</i>	35
<i>prsíčkům</i>	34
<i>prsíčku</i>	14
<i>prsíčkama</i>	4

pád / číslo	č. jednotné	dokladů	číslo množné	dokladů
1. pád	prsíčko	138	prsíčka	1 027
2. pád	prsíčka	46	prsíček	1 177
3. pád	prsíčku	3	prsíčkům	33
4. pád	prsíčko	93	prsíčka	1 747
5. pád	prsíčko	0	prsíčka	0
6. pád	prsíčku	6	prsíčkách	81
7. pád	prsíčkem	31	prsíčky (-ama)	374

*Dámy si zas budou moci pochutnat na **kuřecím prsíčku** plněném čerstvým ovčím sýrem pocházejícím z místní farmy.*

*Platí, že jedna křepelka, jedna porce, minimálně pak počítejme na osobu s jedním stehnem a **jedním prsíčkem**.*

*Do misky dáme uvařené nudle, nasekanou jarní cibulku, sójové klíčky, maso z vývaru a zastřené vejce s **upečeným kachním prsíčkem**, nakrájeným na slabé plátky.*

Deminutivní singulárové tvary jsou funkční, systémové, nelze proti nim vznášet námitky, ani postulovat útvarová / stylová omezení.

3.4. Jak se jeví nedeminutivní lexikální formy *prs*, *prso*, *prsa*

Z lingvistického hlediska lze na formy *prs*, *prso*, *prsa* pohlížet jako na tvarové varianty jednoho lexému se sémantickými odstíněními, nebo – a to oprávněněji – jako na tři lexémy, výsledky paradigmatického tvoření slov změnou morfologické charakteristiky (zde rodu a čísla) sloužící k vyjádření odlišného významu (analogicky k *fazol* – *fazole*, *řádek* – *řádka*).

Nezbytnost základní nezdobnělé formy slova v komunikační sféře medicínské (důležitost mamologické prevence) zbavuje pragmatické zátěže singulárové formy maskulina – a nejspíš i neutra.

3.4.1. Nedeminutivní lexikální formy *prs*, *prso*, *prsa* v IJP

Nedeminutivní lexémy uvádí IJP prostřednictvím maskulina *prs*, neutra *prso*, obojí s plným paradigmatickým, a také jako plurale *prsa* s defektivním paradigmatickým – omezeným na plurál. (K substantivům s převahou tvarů plurálních viz též podnětnou stať Michalec, Veselý 2016.) Pro nás je zásadní poznámka u neuterní singulárové formy, jež se jeví být komunikačním ústupkem (viz závěr výkladu hesla *prso*).

prs

dělení: prs

lze i: prso

rod: m. neživ.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád	prs	prsy
2. pád	prsu	pršů
3. pád	prsu	pršům
4. pád	prs	prsy
5. pád	prse	prsy
6. pád	prsu	prsech
7. pád	prsem	prsy

význam: ústrojí na hrudníku žen obsahující mléčnou žlázu; ňadro

příklady: *mít dítě u prsu; nádor musí být odstraněn i s prsem***prso**

dělení: pr-sa

lze i: prš

rod: s.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád	prso	prsa
2. pád	prsa	prsou
3. pád	prsu	pršům
4. pád	prso	prsa
5. pád	prso	prsa
6. pád	prsu, prse	prsou
7. pád	prsem	prsy

příklady: *Přitiskla si kabelu k pršům a propukla v pláč. Z potrhane halenky vykukovalo jedno prso. Nádor byl tak rozsáhlý, že jí museli vzít celé prso. Večeřel gri-lované kuřecí prso se salátem.*

poznámky k heslu: Slovo prso (v jednotném čísle) jazykové příručky (s výjimkou PMC) neuvádějí, zachycují jen mužský tvar prs a pomnožné jméno prsa (s více významy). Doporučujeme tvary jednotného čísla neodmítat a hodnotit je jako hovorové, a to nejen ve

spojení s drůbežím masem (*krutí prso* apod.), ale i ve významu části lidského těla (*přišla o druhé prso, černými šaty prosvítající prso*). V odborných textech je za základní považována podoba mužského rodu. Tvar prse v 6. p. jed. č. se užívá jen řídce.

prsa

dělení: pr-sa

rod: s.

	jednotné číslo	množné číslo
1. pád		prsa
2. pád		prsou
3. pád		prsům
4. pád		prsa
5. pád		prsa
6. pád		prsou
7. pád		prsy

význam: 1. přední část hrudníku, hrud; 2. (ženské) prsy, poprsí, ňadra; 3. zast. ob. plíce

příklady: *Vypněte prsa! Vyhrál jen o prsa. Nejráději plaval prsa. Přitiskla si kabelu k prsům a propukla v pláč. Byl slabý na prsa.*

3.4.2. Nedeminutivní lexikální formy prs, prso, prsa ve slovnících

SSČ

prsa, -ou s pomn. (3. -ům, 2., 6. -ou, 7. -y)

1. přední část hrudníku, hrud': *vpadlá prsa; vypnout prsa; bít se v prsa, přen. uznávat svou vinu, kát se; sport. zvítězit (v běhu) o prsa těsně; plavat prsa (× /na/znak)*

2. (ženské) prsy, poprsí 1, ňadra 2

3. zast. ob. plíce 1: *byl slabý na prsa;*

SSJČ

prsa, -ou s. zprav. pomn. (3. -ům, 6. -ou, 7. -y, †-oma Něm., Jir. aj.)

1. přední část hrudníku; hrud' 1: *klenutá, vpadlá p.; vypnout p.; pýchou se dmula p.; srdce se jí v prsou rozbušilo; přitiskl dítě radostně na p.; sklonila hlavu k prsům; bít se v p., přen. kajicně uznávat svou vinu; medvíď s bí-*

lou skvrnou na prsou; kniž. *pojd' na má p.! dej se obejmout; zůstal, jako by mu byl meč do prsou vrazil* (Erb.) *zděšen, ohromen; plavání na prsou* (op. *na znak*); *husí p.* (čast. *prsíčka*) maso z vyvinutých svalů na prsní kosti; ♦ *leží jí balvan (kámen) na prsou má úzkost; kámen se mi soalil z prsou* (čast. *ze srdce*) ulevilo se mi; sport. *plavat p.* jedním z plaveckých stylů; *zvítězit, prohrát o p.* (při běhu) zcela nepatrným rozdílem; *zvěř.* (zprav. u koně) přední část těla mezi ramenními klouby

2. *prsy, ňadra 1: byla splasklých prsou* (Rais); *Panny Marie p.* (Něm.) lid. pojmenování hory Ostrý na Šumavě

3. *poněk. zast. plíce: být slabý na p.*

4. (2. *prs, 6. -ech*) (†*prsy*) přední část něj. oděvu, zařízení, stroje ap.: *p. zástěry; živůtek čili prsy* (zast., Wint.); *p. hráze; p. lokomotivy*; dějep. malý štítek s erbovým znamením uprostřed štítu;

3.5. Jaké závěry vyvodit pro heslo *prsíčko/-a* v ASSČ a jak připravit jeho návrh⁵

V korpusu SYNv8 jsou singulárové formy lexému, vedeného dosud jako plurale tantum, zastoupeny v nižších stovkách dokladů. Pro podobné případy lze ve slovníku nastavit morfologickou charakteristiku gramatického čísla „převážně množné“. Ve významu ‚maso ze svalů na prsní kosti‘ plní singulárové tvary příznačnou roli singulativu – prostředku umožňujícího počítání, zde porcí (více NESČ). Jako funkční, a tedy opodstatněné není důvod je odmítat, ani hodnotit jako prostředek profesní mluvy.

4. Závěr

V příspěvku jsem se pokusil naznačit, jak může probíhat a začasťe probíhá spolupráce mezi odděleními Ústavu pro jazyk český AV ČR při zpracování rozsáhlých lingvistických projektů, jakými je v současnosti Velká akademická gramatika současné češtiny a Akademický slovník současné češtiny. Společným materiálovým východiskem je jazykový substrát *Českého národního korpusu*, spravovaný Univerzitou Karlovou, což samo zakládá další možnosti i nezbytnost těsné spolupráce.

Z barvitě spolupráce vychází i řada podnětů pro kratší studie, zejm. časopisecké. Takovým výstupem je např. kapitola *Výrazy typu běda z pohledu*

⁵ Pro časovou představu opakuji informaci uvedenou dříve: K 1. 9. 2021 byla zveřejněna písmena A–Č. Finalizovalo se písmeno D, zjara mělo přibýt písmeno E. V různém stadiu rozpracovanosti jsou k datu konference písmena po K. V době editace tohoto textu pro elektronickou verzi publikování (10. 6. 2024) jsou zveřejněna písmena H, CH; v době korektur tohoto textu (21. 7. 2024) jsou již zveřejněna písmena I, J.

slovnědruhového (Vondráček 2020: 93–102) v kolektivní monografii *Lingvistika – korpus – empirie*. Stať vznikla právě v reakci na celoustavní oponenturu nově zveřejňovaných hesel písmena *b* citovaného slovníku.

Nijak nezasťírám, že koexistence různorodých metod a cílů spojených s různými pracovišti ÚJČ a s projekty, které spravují, není jen idylická, jak by se ze stati mohlo zdát. Popis gramatického systému jazyka, tvořený malým kolektivem, může snáz nekolizně zachytit jevy v jejich přirozené vágnosti, splývavosti, s důrazem na kontinuální povahu kategorií přirozeného jazyka. Slovník z podstaty směřuje ke kategorizaci – na níž se ovšem podílí rozsáhlý, generačně i jinak pestrý kolektiv, hodnotící ještě bohatější, diferencovanější jazykový materiál. To vše po boku tvůrců *Internetové jazykové příručky*, která je konzultačním prostředím pro širokou veřejnost. Nemá-li se obraz jazyka předkládaný jedním pracovištěm v podstatných rysech třístit, konzultace a vzájemný respekt jsou nezbytností.

Pro mne plynou z osobního podílu na tvorbě slovníku cenné impulsy pro doplnění, rozšíření či zpřesnění pasáží gramatiky, to vše se pak dál promítá do univerzitní výuky jevů stylových. Nemohu než vyslovit vděk osudu právě za takovou konstelaci.

Dedikace:

Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. Práce používá také data, nástroje a služby, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2023062).

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092). The work described herein has also used data, tools and services provided by the

LINDAT/CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2023062).

Mukařovský, Jan. 1999. *Književne strukture, norme i vrijednosti*. (Přel. P. Jirsak). Zagreb: Matica hrvatska.

Literatura

- ASSČ: *Akademický slovník současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/akademicky-slovník-soucasne-cestiny/>. Přístup 30. 9. 2021.
- ASCS: Kraus, J.; Petráčková V. 1998. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Bílková, J. 2014: *Interpretace deminuce v češtině*. In: Orgoňová, O.; Muziková, K.; Popovičová Sedláčková Z. (eds.). *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. S. 270–276.
- ČES: Rejzek, J. 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- ČNK: *Český národní korpus*. Praha: Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. <http://korpus.cz/>. Přístup 30. 9. 2021.
- IJP: *Internetová jazyková příručka*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/internetova-jazykova-priruccka/>. Přístup 30. 9. 2021.
- KLA: *Kartotéka lexikálního archivu (1911–1991)*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/kartoteka-lexikalniho-archivu-1911-1991/>. Přístup 30. 9. 2021.
- Michalec, V.; Veselý, V. 2016. *K významu substantiv s převahou plurálových tvarů*. „Slovo a slovesnost“, 77, 3. S. 163–183.
- NESČ: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Karlík, P.; Nekula, M.; Pleskalová, J. (eds.). Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org>. Přístup 30. 9. 2021.
- Panevová, J.; Ševčíková, M. 2011. *Jak se počítají substantiva v češtině: Poznámky ke kategorii čísla*. „Slovo a slovesnost“, 72, 3. S. 163–176.
- PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. <https://psjc.ujc.cas.cz/search.phphttps://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/prirucni-slovník-jazyka-ceskeho-1935-1957/>. Přístup 30. 9. 2021.
- SSČ: Filipce, J. 1997. *Slovník spisovné češtiny: česká slovníková databáze II*. Voznice: Leda. Elektronická verze na CD.
- SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého*. <https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovníky-a-zdroje/slovník-spisovneho-jazyka-ceskeho-1960-1971/>. Přístup 30. 9. 2021.
- SSSJ: *Slovník současného slovenského jazyka*. <https://slovník.juls.savba.sk/>. Přístup 30. 9. 2021.
- SYN: Hnátková, M. ; Křen, M.; Procházka, P.; Skoumalová, H. 2014. The SYN-series corpora of written Czech. In Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14). Rejkjavić: ELRA. S. 160–164.

- SYN2020: Křen, M.; Cvrček, V.; Henyš, J.; Hnátková, M.; Jelínek, T.; Kocek, J.; Kovářiková, D.; Křivan, J.; Milička, J.; Petkevič, V.; Procházka, P.; Skoumalová, H.; Šindlerová, J.; Škrabal, M. 2020. *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <http://www.korpus.cz>. Přístup 30. 9. 2021.
- SYNv8: Křen, M.; Cvrček, V.; Čapka, T.; Čermáková, A.; Hnátková, M.; Chlumská, L.; Jelínek, T.; Kovářiková, D.; Petkevič, V.; Procházka, P.; Skoumalová, H.; Škrabal, M.; Truneček, P.; Vondříčka, P.; Zasina, A. 2019. *Korpus SYN, verze 8 z 12. 12. 2019*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. <http://www.korpus.cz>
- Šemelík, M.; Lišková, M.; Křivan, J. 2020. *Akademický slovník současné češtiny – Modifikovaná koncepce pro období 2020nn*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
- Veselý, L.; Veselý, V. 2022a. *Otázka analogie mezi reciproky a pluralii tantum v češtině*. „Linguistic studies“, 44. S. 19–39.
- Veselý, L.; Veselý, V. 2022b. *Příspěvek k poznávání příčin a principů jazykové dynamiky. Případová studie o dvou dveřích*. „Korpus – gramatika – axiologie“, 22. S. 41–56.
- Vondráček, M. 2020. *Výrazy typu běda z pohledu slovnědruhového*. V: Bílková, J.; Kolářová, I.; Vondráček, M. (eds.). *Lingvistika – korpus – empirie*. Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR. S. 93–102.

Anomalies in word formation and morphological system of nouns: a language handbook, dictionary and communication reality

The contribution shows a development difference between traditional Czech prescriptive handbooks and dictionaries on one hand, and communication reality on the other. A few nouns with non-standard paradigm are the examples. The author's experience with activities of Ústav pro jazyk český is used, and mechanisms used during the creation of Akademický slovník současné češtiny and Internetová jazyková příručka are introduced, which should smooth this discrepancy. Český národní korpus especially is a source of language data for both mentioned (primarily electronic) works. Its descriptive character is strengthened thanks to that, however, without any concessions in language culture efforts. The contribution shows the way how to know today's Czech language both through its linguistic description and the more or less true picture in real communication.

Keywords: *a noun inflexion, noun derivation derived from nouns, descriptive linguistics*

